

Зміст та значення дозвіллевих послуг у системі соціального захисту населення

Необхідність реформування системи соціальних послуг, що надаються в Україні, забезпечення їх якості та доступності передбачає комплексний підхід, врахування інтеграції всіх необхідних видів соціальної допомоги конкретній людині. Це зумовлює включення до її переліку послуг й послуги у сфері дозвілля, оскільки діяльність соціального працівника не може бути відокремлена від сфери вільного часу клієнтів. Так, у середині ХХ ст. з'явилась професія соціального працівника-аніматор – організатора у сфері дозвілля, основними завданнями якого була організація соціо-культурної та соціо-освітньої діяльності населення.

Інтерес до проблеми вільного часу на Заході проявився в кінці ХІХ – на початку ХХ сторіччя. Вільним часом цікавились не лише індустріальна соціологія, але й соціологія сім'ї, побуту, освіти, культури. Проблема вільного часу стає однією із значущих, з'являється перспективний напрям досліджень – “соціологія дозвілля”. Значний внесок в її розвиток зробили Т. Веблер, Ж. Фрідман, Ж. Дюмазедьє, М. Каплан, Г. Віленський, Г. Клута, А. Заломек, Дж. Ландберг, В. Хавієрст, З. Стайков, З. Скужинський, К. Маркс та інші [1,4]. Вони заклали фундамент досліджень даного напрямку та визначили основні підходи до вивчення вільного часу та дозвілля. В Україні розвиток соціологічних досліджень супроводжувався вдосконаленням соціологічної теорії, типології вільного часу, методики і техніки досліджень, про що свідчать публікації Л.А. Ази, М.А. Андреева, Г.В. Говорун, В.І.Головахи, М.В. Захарченка, О.В. Ковтун, А.О. Кроника, А.Я. Лойя, В.М. Пічі, Л.В. Сохань, А.Н. Стояна, З.І. Тимошенка та ін. [1]. На сучасному етапі здійснений цілий ряд досліджень, присвячених проблемам молодіжного дозвілля. Це роботи К.Г. Мяло, В.Я. Суртаєва, В.Т. Лисовського, Л.Ф. Боженко, І.В. Бестужева-Лади, В.В. Скороходова, Н.В. Котельникової [3].

Питання надання дозвіллевих послуг соціальними працівниками розглядаються у роботах А.Й. Капської, І.Д.Зверєвої, М.В.Кисельової, І.В.Сусаніної, А.І. Копитіна та ін.

Проте, існує цілий ряд невирішених проблем в сфері вивчення дозвілля та вільного часу клієнтів соціальної роботи. Насамперед, доступність та якісність дозвіллевих послуг, їх альтернативність, врахування інтересу клієнтів та свободи вибору.

Інтерес до вивчення вільного часу проявлявся ще з стародавніх часів. В роботах Аристотеля, пізніше А. Шопенгауера, Р. Декарта вільний час та дозвілля розглядались в зв'язку зі свободою, соціальним статусом, саморозвитком [3]. Але сучасне поняття дозвілля було сформоване лише в період індустріального розвитку суспільства. Саме у цей період поняття “дозвілля” та “праця”, “дозвілля” та “навчання” були чітко розділені.

Слід зазначити, що до сьогодні в науці не існує єдиного підходу щодо визначення понять “вільний час” та “дозвілля”. Так, Л.І. Михайлова стверджує, що сучасна соціологія розглядає вільний час , що пов’язаний з вільною діяльністю, що не є необхідною [4, с. 201]. В.М. Піча вважає, що “вільний час можна визначити як ту частину соціального, в тому числі і позаробочого часу, яка вивільнена від невідкладних справ і є “часом свободи”, простором вільної діяльності і вільного розвитку особистості” [4, с. 237]. Г.П. Орлов вважає, що вільний час це “время, предназначенное для развития умственных и физических способностей и для удовлетворения социальных потребностей”[2, с. 201]. Отже, спираючись на викладене вище, можна сказати, що вільний час – це вільний від основної роботи час, який використовується особистістю для задоволення своїх розумових, фізичних та соціальних потреб.

Важливе значення для визначення понятійного апарату відіграють традиційно визначені теоретиками категорії, пов’язані з бюджетом часу та його структурою. Бюджет часу розглядається як сукупність добового часу (24 години), яка складається з робочого часу, вільного часу та дозвілля.

Вільний час – частина добового часу, яка містись затрати на сон, дорожні витрати часу (час на дорогу до місця роботи, навчання), час на забезпечення власної життєдіяльності (харчування, гігієнічні процедури тощо), час на заняття самоосвітою, сімейні обов’язки, виховання дітей, громадську роботу [1,с. 30].

Досліджуючи структуру занять у вільний час науковці (В.М.Піча, І.В.Бестужев-Лада, В.М.Димов та інші) розподіляють їх за певними ознаками, а саме:

- індивідуальне використання культури (читання газет, журналів, книг, прослуховування радіо, перегляд телепередач тощо);

- публічно-видовищне використання культури (відвідування театрів, кіно, концертів, музеїв, спортивних видовищ, закладів культури та інше);

- спілкування (друзями, родичами, знайомими);

- спорт, фізичні заняття (заняття окремими видами спорту, гімнастика, водні процедури);

- заняття та розваги, ігри, які знімають розумове та фізичне навантаження, сприяють розвитку особистості, духовному збагаченню, створенню гарного настрою (гуртки та любительські об’єднання, клуби за інтересами, дискотеки, вечори відпочинку, туристичні походи, екскурсії тощо);

- пасивний відпочинок (прогулянки, спокій, релаксація тощо);

- антикультурні заняття (зловживання алкоголем, хуліганство, злочинність, наркоманія, азартні ігри тощо). [2,с. 70].

Складові вільного часу визначаються також по-різному. Можна виділити наступні складові: суспільно-корисна діяльність; особистий час; дозвілля; час для більш піднесеної діяльності. Отож, дозвілля є складовою вільного часу.

Дозвілля трактується також по-різному. Так, Л.І. Михайлова дає таке визначення: “Досуг – это совокупность занятий, выполняющих функцию восстановления физических и психических сил человека” [2, с. 201]. В.Д.

Патрушев дозвіллям називає “часть свободного времени, которая служит как отдыху, так и развитию личности” [2, с. 12]. Н.Б.Бабенко визначає дозвілля як частину вільного часу, що як правило контрастує з професійною діяльністю, відповідає психофізіологічним особливостям людини і спрямована на задоволення культурних потреб та інтересів особистості [1,с. 30].

На підставі цих визначень ми можемо сказати, що дозвілля – це частина вільного часу, що не пов’язана з основною роботою і яка використовується людиною для різноманітних особистих занять та розваг, відновлення психічних і фізичних сил, характеризується свободою вибору, особистісним інтересом і виконується за власним бажанням та потребою. Загальноприйнятою вважається класифікація дозвілля за такими ознаками:

- видом активності: пасивне та активне дозвілля;
- періодичністю : щоденне, щотижневе, відпускне, святкове;
- тривалістю : короткочасне, довгостривале, епізодичне;
- напрямками діяльності : творче, рекреаційне, культурне, спортивне, декоративно-прикладне, туристичне.

Важливу роль в усвідомленні соціальної сутності дозвілля відіграє визначення його функцій. Головними функціями дозвілля є комунікативна, рекреаційна, творча, соціальна, ціннісно-орієнтаційна, пізнавальна та виховна. Похідними означених функцій дозвіллевої діяльності є такі : психологічна, терапевтична та економічна.

Відпочинок, за загальною думкою сучасних теоретиків дозвілля, вважається головною функцією сучасного дозвілля, оскільки за останні десятиріччя значно зросло нервово-психологічне навантаження у процесі праці, професійного та ділового спілкування, телекомунікацій, користування транспортними засобами. Відпочинок дає можливість розрядки, спокою і свободи від фізичного роду обов’язків. Розвага доповнює відпочинок, надає йому більш динамічного змісту, стає джерелом миттєвого здобуття енергії і позитивних емоцій.

Щодо терапевтичної функції дозвілля, то якщо спочатку її розглядали як об'єднання психологічних функцій відпочинку (розрядки) і розваги, що надають можливості людині підтримувати оптимальний психофізіологічний стан, то на сьогодні звертається увага та рекреаційно-оздоровчий та реабілітаційний компоненти цієї функції.

Виходячи у означених функцій, соціально-культурні технології покликані виконувати прагматичні функції щодо включення особистості у постійні соціальні контакти, сприяти підтримці життєвої активності.

Загальними принципами дозвілля є:

- системність – системна організація дозвілєвої діяльності з метою розвитку активності особистості, змістовного наповнення вільного часу, раціонального його використання та відволікання від асоціального характеру його проведення;
- добровільність як свобода вибору, відмежованість від основних занять, регламентованості з боку держави та інших осіб;
- диференціація як відповідність потребам, віковим, фізичним, психічним параметрам особистості;
- доступність та якісність дозвілєвих послуг як відповідність економічним можливостям та соціальному статусу відвідувачів дозвілєвих закладів, вивчення їх запитів, задоволення всебічних потреб;
- відповідність місцевим умовам як відповідність соціально-демографічним умовам, етнічним, культурним традиціям, природнім умовам тощо;
- принцип інтересу як основний принцип організації дозвілля характеризується особистісним інтересом і задоволенням потреб особистості у дозвілєвій діяльності.

Принципи та функції дозвілля не є стабільними, вони змінюються відповідно до культурно-історичних умов і залежать від соціальних, ідеологічних та економічних чинників конкретної держави.

Класифікаційна ознака	Організаційні форми культурної діяльності	
	Групи	Види

Принципи державної політики у сфері дозвілля переростають у інституційні механізми взаємодії між суспільством та урядом і реалізуються в конкретних культурних, соціальних та дозвіллевих ініціативах. Спільними принципами та позиціями, прийнятими та схваленими у сфері культури є створення можливостей для участі людини в культурному житті суспільства, культурний розвиток, збереження та популяризація культурної самобутності, розвиток міжнародних культурних зв'язків.

Професійна робота соціального працівника-аніматора повинна бути спрямована на залучення клієнтів соціальної роботи до участі у різноманітних видах культурно-дозвіллевої діяльності. В умовах функціонування різних соціальних інститутів (будинки культури, бібліотеки, позашкільні заклади, клуби за місцем проживання тощо) це завдання реалізується через багатоваріантні форми культурно-дозвіллевої діяльності: бесіда, диспут, усний журнал, тематичний вечір, ігрові змагання, гра, клубний вечір, родинні вогники та інші. Зважаючи на досить велику кількість організаційних форм дозвілля, їх можна класифікувати за певним критерієм (А.Й.Капська, Н.Б.Бабенко):

Напрямок діяльності	Інтелектуальні	Конкурс, усний журнал, бесіда, тематичний вечір університет сімейного виховання, диспут, вікторина, школа молоді сім'ї, лекторії.
	Художньо-естетичні	Вечір родини, свято, концерт, вистава, перегляд та обговорення фільму, бал, фестиваль, огляд-конкурс.
	Спортивні	Змагання, спортивно-туристичні конкурси, мала олімпіада, сьїта рухливих ігор, збір-похід тощо.
	Трудові	Трудовий десант, конкурс умільців, день добрих справ, дідусева майстерня, бабусині успіхи
Характер змістового наповнення	Інформаційні	Бесіда, диспут, усний журнал, прес-конференція, лекція, семінар.
	Комунікативні	Змагання, виставки, похід, екскурсія, естафета.
	Творчорозвивальні	Конкурс, гра-мандрівка, тематична акція, культпохід, огляди-конкурси
Домінуючий засіб впливу	Словесні	Бесіда, диспут, лекція, літературне читання, дискусія, конференція, семінар.
	Діяльнісні	Змагання, ярмарок, аукціон, культпохід, конкурс талантів образотворчого мистецтва.
	Наочні	Конкурс творчих робіт, емблем, плакатів, газет
Складність побудови	Прості	Бесіда, диспут, вікторина, зустріч, гра, заняття, консультація.
	Складні	Усний журнал, свято, творча гра, ярмарок, вечір відпочинку, клубні дні, театралізовані шоу тощо.
	Комплексні	Тематичний день, тематичний тиждень, місячник, фестиваль, регіональні огляди-конкурси
Кількісний склад учасників	Індивідуальні	Бесіда, гра, творче завдання, консультації, заняття.
	Колективні	Диспут, клубні вечори, сімейні лекторії, конкурснорозважальна програма, ролева гра, прес-конференція, усний журнал, вікторина, сімейні клуби та об'єднання.
	Масові	Свято сім'ї, концерт, клубні дні, огляди-конкурси, фестиваль, бал, видовища, театралізовані народні свята, зустрічі, турніри

У соціальній роботі можна виділити наступні завдання дозвілля:

- збереження зв'язку із широким колом людей. Заняття різними видами дозвіллевої діяльності створює можливість зустрічатись і спілкуватись із широким колом людей;
- задоволення потреби у визнанні. Завдяки хобі можна отримати репутацію знавця в тій чи іншій галузі, стати майстром своєї справи.
- поліпшення і підтримка психофізичного стану. Дозвілля сприяє оптимізації настрою, викликає позитивні емоції, розслаблює її, знімає напругу, втому, сприяє доброму самопочуттю.
- збереження і посилення соціальної активності особистості. Людина весь час підтримує комунікативні зв'язки, набуває нового дозвіду, передає власний.

Зміст дозвіллевих послуг визначається потребами особистості. Це може бути :

- пасивне дозвілля, що має на меті відпочинок, відновлення фізичних і моральних сил людини: читання книжок, перегляд телепередач, слухання музики тощо;
- розважальне дозвілля, що сприяє створенню позитивного настрою, гармонізації внутрішнього стану, наповненню позитивними емоціями: ігрова діяльність, відвідування театрів, концертів, музеїв, розважальних програм, шоу, спортивних заходів тощо;
- пізнавальне дозвілля, спрямоване на розвиток особистості, загачення її інтелектуальної та духовної сфер: заняття в гуртках, спілкування в хобі-групах, участь у освітніх програмах, інтелектуальних конкурсах тощо;
- творче дозвілля спрямоване на розвиток здібностей та розкриття творчого потенціалу особистості: творча діяльність у сфері мистецтва та техніки.

Залежно від обраної форми соціальний працівник може розробляти проект її проведення одноосібно (бесіда, лекція, вікторина диспут та інші) чи у співпраці з творчою групою(фестиваль, конкурс, вистава та ін.), до

складу якої залучаються фахівці різноманітних соціальних інститутів, громадських організацій, дозвіллевих закладів тощо.

Культурно-дозвіллевою діяльністю займаються заклади та установи, що підпорядковуються органам освіти, культури, спорту, органам у справах сім'ї та молоді. Це клубні установи, театри, парки відпочинку, філармонійні центри тощо. Соціальний працівник має постійно контактувати з ними і залучати колективи до співпраці у організації різноманітних дозвіллевих заходів.

Діяльність соціального працівника у сфері дозвілля досить різноманітна. Можна виділити наступні види послуг, що надаються у соціальним працівником:

- інформування клієнтів щодо проведення масових свят, видовищ, акцій, діяльності гуртків, секцій, клубів; допомагає знайти необхідну інформацію щодо виставок, культурно-дозвіллевих заходів;
- організація дозвіллевих заходів для певної категорії клієнтів і залучення їх до проведення;
- підбір літератури для клієнтів (художньої, публіцистичної, науково-популярної);
- організація відвідування клієнтами музеїв, театрів, концертів тощо;
- організація туристичних походів, прогулянок, ігротек та інше;
- допомагає виявити та ініціювати здібності клієнтів до певного виду художньо-творчої діяльності;
- виявлення і сприяння розвитку творчого потенціалу клієнтів.

Творча діяльність – це один із способів пом'якшити стан відмежованості та запевнити себе в приналежності до суспільної групи і суспільства в цілому.

Дозвілля є соціально-педагогічним видом діяльності, адже воно дає можливість кожній людині визначити своє місце і роль в соціальній системі відповідно до індивідуальних особливостей. Надзвичайно

важливо, щоб кожен індивід займався улюбленою справою, заняттям по душі, які відповідають його інтересам, бажанням і можливостям.

Дозвілля має бути орієнтованим, перш за все, на активізацію особистості, формування її життєвого тону. Ціннісний зміст культури створює передумови для відновлення соціальних зв'язків особистості та суспільства, розвиваючи механізми ресоціалізації засобами дозвіллевих інтересів.

Сьогодні питання використання вільного часу та дозвілля для розвитку та вдосконалення особистості стають все більш актуальними. Адже соціальна, професійна творчість та будь-яка культурна діяльність пов'язана з використанням вільного часу. Вільний час використовується людиною для участі у суспільно-політичному житті, для додаткової творчої діяльності в сфері техніки, науки, мистецтва, для розвитку своїх духовних та фізичних здібностей, а також для відпочинку й розваг. Наявність вільного часу хоча б у частини членів суспільства – важлива умова суспільного розвитку. Чим більше вільного часу у членів суспільства і чим значніша його частина використовується для розвитку виробництва та культури, тим вищі темпи суспільного прогресу.

В рамках соціальної роботи особливої уваги заслуговує зміст соціальної технології дозвілля, сутність якої полягає в узагальненні змісту спеціальної методики культурно-дозвіллевої діяльності та її застосуванні в різних соціально-культурних ситуаціях та соціальній діяльності різних груп клієнтів соціальної роботи.

Дозвілля в сучасному світі розглядається як сфера пошуку сенсу життя, середовище особистісного самоствердження та саморозвитку; як категорія, що визначає задоволення людини життям ві спрямована на задоволення творчих потреб особистості, її соціальній устремліннь, культурних запитів. Тому від ефективності вирішення дозвіллевих проблем залежить не лише оптимізація життєдіяльності людини, а й результативність соціальної політики держави в цілому.

Проте слід зазначити, що у переважної більшості соціально вразливих верств населення потреба у змістовному наповненні дозвілля, у зв'язку зі значним збільшення вільного часу, значно вища, ніж у іншій частині населення. Крім того, у дослідження багатьох вчених підкреслюється, що збільшення вільного часу без істотних змін у духовному та культурному житті суспільства, неминуче призводить до посилення негативних проявів у процесі дозвілля: алкоголізму, наркоманії, злочинів. Негативною ознакою дозвілля стала зосередженість на матеріальних аспектах, розвитку індустрії дозвілля прибуткового спрямування (ігрові автомати, казино, розважальні клуби), від яких потерпає молодь та підлітки.

Великою суспільною проблемою є, також, девіантні практики дозвілля. Це стосується, в основному, молоді, в якій просто фізично забагато часу для дозвілля, але замало засобів для його активного використання. Такої ж проблеми набуває й феномен вільного часу для людей похилого віку, інвалідів та інших вразливих груп населення, які на зайняті у суспільному виробництві. Отже, соціальних працівників має активно впливати на організацію вільного часу та дозвілля соціально вразливих верств населення.

Висновок. Результативність дозвіллевої діяльності залежить від культури та морального розвитку людини і є основним чинником становлення та розвитку особистості. Невміле або неорганізоване використання людиною свого дозвілля призводить до виникнення різноманітних проблем: асоціальної поведінки, відсутності вільного часу, прешкоджає процесу самореалізації особистості.

Дозвіллеві заходи мають задовольнити потреби та інтереси якомога більшої аудиторії, різної за віковим складом, станом здоров'я, уподобаннями. Отже, організатор дозвілля повинен володіти вміннями і навичками соціального дослідження, вивчати особливості соціокультурного середовища за місцем проживання, специфіку його впливу у зв'язку з етнічними, демографічними, регіональними та іншими

характеристиками і багаторівневої системи контактів, багатоманітності змісту і форм життєдіяльності, стихійності та суперечливості впливу на особистість. Важливо також знати зміст дозвілля у системі суспільного виховання, умови його ефективного впливу на духовний розвиток особистості, особливості і принципи організації дозвілля в різних умовах дійсності.

Отже, соціальний працівник-організатор дозвілля керується у своїй діяльності цими показниками, а ефективність організації дозвілля клієнтів визначається тим, наскільки дозвілля відповідає задоволенню потреб та інтересів, сприяє їх духовному збагаченню, фізичному та моральному задоволенню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Н.Б. Соціологія вільного часу і дозвілля: Навчальний посібник.- К.: ДАКККіМ, 2006.- 196с.
2. Культура досуга / В.М. Пича, И.В. Бестужев-Лада, В.М. Дымов и др.. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1990. – 240 с.
3. Михайлова Л.И. Социология культуры: Учебное пособие. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 1999.- 232 с.
4. Соціологія: Курс лекцій. / За редакцією В.М. Пічі. – К.: Заповіт, 1996. – 334 с.

Мета публікації: розкрити зміст та значення дозвіллевих послуг, що надаються клієнтам соціальної роботи.

Важливість цієї теми пояснюється ще й тим, що під впливом вільного часу та дозвіллевої діяльності відбувається духовне збагачення людини, зростають її потреби, розкриваються здібності, вона залучається до різноманітної суспільно значущої діяльності. Крім того, дозвілля стає сферою самоствердження та саморозкриття для людей, що мають особливі потреби. І завдання соціального працівника полягає у спрямуванні та підтримці такої діяльності.

Вільний час та дозвілля як соціальні явища вивчалися науковцями в межах таких наук, як філософія, педагогіка, психологія, культурологія, соціологія, дозвіллезнавство. Спираючись на їх науково-теоретичні набутки, виокремилась окрема галузь соціології – соціологія дозвілля, яка вивчає становлення і розвиток дозвілля як соціального інституту дозвілля.

Потенціал дозвілля полягає в широких пізнавальних, просвітницьких, рекреаційних, творчих можливостях, що сприяють розвитку особистості. Вільний час призначений для того, щоби людина мала можливість розкрити себе, проявити свої здібності, задовольнити свої потреби. У вільний час людина виховує дітей, читає книжки, спілкується з друзями, ходить в театри, кіно, музеї, відпочиває на природі тощо. Проте, соціальний працівник відповідає за тих людей, долею яких він опікується, старається внести в їх життя більше різноманітності та організувати змістовне проведення дозвілля.

Основною ланкою поєднання особистості і суспільства у дозвіллевій сфері виступає соціальний працівник. Він активно сприяє організації заходів, збирає однодумців, активізує людей. Важливо, щоб учасники постійно взаємодіяли, ділилися своїми успіхами, досягненнями з іншими. У колективі активність особистості проявляється на більш високому рівні. Слід визнати, що категорія соціально незахищених верств населення, таких як інваліди, діти з фізичними та психічними вадами є такими, що вимагають не тільки індивідуального підходу, а й особливого душевного стану при проведенні з ними різних культурно-дозвіллевих заходів. На задоволення культурних потреб соціально-незахищених верств населення та форми проведення дозвілля істотно впливають соціально-економічні фактори: соціальний статус, середній дохід на одного члена родини, наявність вільного часу тощо.